Nagy Abonyi Ágnes

A KOSÁRFONÓ MESTERSÉG ZENTÁN

A vesszőfonás ősrégi technika. A világ minden táján, Európában már a neolittól ismert. A vesszőfonás legelterjedtebb anyaga a vadfűz, amely a Tisza árterületein is bőven termett. Vágása idején a föld nélküli szegény embereknek megélhetési lehetőséget biztosított. A fonásra alkalmas vesszőt felhasználták vagy eladták a kosárfonóknak. Természetesen a kosárfonó mesterség kialakulásához más kedvező feltételek is hozzásegítettek.

A héjas vesszőből falat, gátat építhettek, kerítést, kast, garabolyt és többféle gazdasági kosarat fonhattak. A durvább munkájú héjas vesszőt használó kosárfonást paraszti munkának, népnyelven nálunk héjas-, illetve barnamunkának mondják. A hámozott vesszővel dolgozó, finomabb kivitelre törekvő kosárfonás viszont háziipari és kisipari ágazathoz tartozik.

A kosárfonó mesterség elsősorban háziiparrá fejlődött, majd kisiparrá, utóbb kosárfonó szövetkezetek is alakultak. A XX. század elejétől fokozatosan fejlődik iparrá, így a környékben a 40-es, 50-es évekre néhány kosárfonó központba csoportosultak a vesszőbútor és a kosárfonó szakma művelői. Hírnévre tettek szert az egész országban a martonosi, az apatini és a kikindai kosarasok tetszetős, választékos kínálatukkal. A martonosi kosárfonók termelőszövetkezetén kívül munkástelepekkel rendelkezett Óbecse, Bácsföldvár, Kula, Bácsfeketehegy, Kishegyes, Szenttamás, Péterréve, Törökbecse és Magyarkanizsa.

A kosárfonó ipar Zentán százéves múltra tekint vissza. Írott forrásanyagban és az utódok szóbeli közlése alapján találtam igazolást erre vonatkozóan. Több kosárfonó családban apáról fiúra szállt a mesterség. Így például Zentán legtöbben a Győri,[1] a Lakai, a Lengyel, a Sándor és a Gilice családot ismerték. Általában a szakmai tudás mellett a műhelyt is örökölte egyik generáció a másiktól. Előnyt jelentett minden szakmában, ha felszerelt műhellyel kezdhetett a mester, bár a kosárfonáshoz kevés szerszám kellett. Abban az esetben, ha a mesternek nem volt utóda, a műhely legalább ideiglenesen a rokonságban maradt.

A makói származású Győri János (József)[2] vetette meg a kosárfonó ipar alapjait Zentán. Győri János esetében érdekes megemlítenünk, hogy az iparát még Szajler néven váltotta ki, de az igazolványában már Győri János név sze-

Csúzdi Ilona „nürnbergi" kosarat fon. 1960

repel. A segédlevelét Zentán szerezte meg, és önállósította magát. Zentán hunyt el 84 éves korában. Unokája, Gyula úgy emlékezett, hogy a nagyapa első műhelye a Tóparton[3] volt, onnan költözött át a Tisza-partra.

Az Országos ipari címtár 1941/42. évi kiegészítő II. kötetében megtalálható a következő dokumentum: „Győri Aladár kosárfonó üzeme Zentán a Virág utca 2. szám alatt. Alapítási éve 1895. Segédekkel, inasokkal dolgozott, 2–6 munkással."[4]

Győri Aladár 1902-ben született, 1956-ban hunyt el Zentán. Úgy mondják, belenőtt a kosárfonó mesterségbe. A húszas-harmincas évekre már széles vásárlóköre alakult, így mind nagyobb választékot kínált nemcsak kosarakból, hanem vesszőbútorokból is. Zentán a piacon és a vásárban árult, de eljárt Tornyosra, Topolyára, Csantavérre, Szabadkára és Újvidékre is piacozni. 1932-re a munkások száma megnövekedett, a készáru minősége is a kézművesipar fölfelő ívelését mutatta. A 40-es években már átlagosan 3–4 inasa és 2–3 segédje is volt. Győri Aladár segédei voltak egyebek között Németh Rezső és Nagy Perge István is.

A mesterség kibontakozása Zentán

Századunk elejétől kezdve kosárfonó műhelyek nyíltak, tanfolyamokat szerveztek a Tisza menti községekben.

1899-ben a Gazdakör vezetésével a város közönsége részt vett a szegedi országos gazdasági kiállításon. A földművelésügyi miniszter újabb megbízást adott a Gazdakörnek háziipari tanfolyamok rendezésére a Tisza menti községekben. Zentán, Adán, Adorjánon, Ókanizsán, Martonoson és Felsőhegyen a kosárfonó tanfolyamok általános érdeklődést keltettek, és alig remélt pártolásban részesültek. A később nyelesseprő-kötéssel és gyékényszövéssel bővült

tanfolyamok lendítették fel a Tisza mentén a fűzvesszőfonást és vesszőtermelést.[5]

A nyelesseprő-kötés Kanizsán erősödött legjobban. A háziipari tevékenységből felnövő ipari létesítményt példázza a Reform Seprűüzem.[6]

Zentán 1902-ben a tanfolyamnak 32 tanonca volt, akik a kosárfonás, seprűkötés és gyékényszövés mesterségét tanulták. Zentán működött a főtelep, a fióktelepek pedig Adán, Moholon, Péterrévén, Ókanizsán és Martonoson. Ezek a főteleppel szerves összefüggésben álltak. Az üzemet az állam segélyezte, de a város is hozzájárult azzal, hogy fűzvesszőt adott... A vezetőség gondoskodott a készáru nagyban való eladásáról, így nem kellett a piacokon egész napokon át ácsorogni és időt veszíteni. A telep még külföldre is szállított árut. A műhely a Tóparton, a Pupák Lajos-féle épületben volt.[7]

A helyi napilap 1904. december 16-án már jelzi az iparosítás megindulását e szakma terén is. A Szegedi Kereskedelmi Iparkamara értesíti a városi tanácsot, hogy szakembere legközelebb lejön Zentára egy kosárfonó műhely felállítása céljából. Ugyanebben a lapban értesülünk arról is, hogy Koncz Boldizsár kosárfonó áthelyezi műhelyét a dr. Kelner-féle házba.[8]

Már a századunk elején megalakult Zentán a kosárfonók szövetkezete. 1905-ben Zentára érkezett Ónódy Zsigmond, aki az országos hitelszövetkezet keretében létrehozta a szóban forgó társulást. Mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja korlátolt felelősségű szövetkezetként alakult meg, tevékenységének tárgya a kosárfonás fejlesztése, fűzvessző beszerzése, termelés, feldolgozás, értékesítés, hitelnyújtás a feldolgozáshoz. 1908-ban Hauer Tóbiás volt a kosárfonó telep vezetője. 1911. szeptember 29-én bejegyzik a cég megszűnését.[9]

A háború előtt, de még a 40-es években is a község parcellázta ki azokat az árterületeteket, hullámtereket, ahol vadfűz, kelésvessző termett. A vadfűz vágása sok szegény sorsú ember számára biztosított megélhetési lehetőséget. A Koplalóban, a Mákosban voltak ilyen vesszőtelepek. A következő újságcikkidézetből kitűnik, milyen hasznosnak ígérkezett a nemesfűz telepítése abban az időben:

„Árverés mellőzésével a község haszonbérbe adott a Kisbudzsákban fél hold földet nemesfűz telepítésére Csábi János kosarasnak évi 200 dinár haszonbérért. Most 12 munkásember kérvényt adott be a maga és ötven társa nevében, hogy a város árverés mellőzésével adja ki nekik bérbe a Koplalóban levő mintegy 30 hold városi füzest 15 évre haszonbérbe, évi fél hold után fizetendő 250 dinár haszonbérért nemesfűz telepítésére." A gazdászati bizottság hajlandóságot mutatott.[10]

Ebben az időben nem volt lehetőség befektetésre, így azok a kosárfonók, akik nem váltottak ki ipart, bedolgozók lettek. Ilyen bedolgozók voltak még a vesszővágók és a vesszőhúzók is, akik családostól a vessző előkészítésével töltötték egész életüket.

Mivel 1945 után a kézműipar számára is gazdaságilag egy nyugodtabb időszak következett, a kosárfonók is merészebben kezdeményeztek. Győri Aladár és Búrány Péter társultak. Amikor több ezer üveg befonását felvállalták, megmozgattak minden ügyes kezű munkást. Akik még soha nem fontak kosarat,

azok a Búrány Péter lakásán lévő műhelyben megtanulták, majd otthon bedolgozó munkásként fonták az üvegeket. Pár évig ez így ment, százszámra hordták össze a kész munkákat. Ezzel a kétkezi munkával nem lehetett sokat keresni, aki tudott, jövedelmezőbb munka után nézett. 1947/1948-ban leállt az üvegfonás.

1948 után Búrány Péternek – jó szervezőképessége révén – sikerült egy kosárfonó csapatot összeállítania. Összehívott néhány munkást, akik szervezett munkafolyamatban dolgoztak, majd ugyanők később a kosárfonó szövetkezet tagjai lettek.

Búrány Péter volt a tanítója több kosarasnak. Nála volt inas Hagymás Péter is. Arról ismerték nemcsak a zentaiak, de az apatiniak is – mivel ott is dolgozott –, hogy a bútorok fonásához gyékényzsinórt használt, és különböző nagyságú kazettákat készített, a ballonokat is szépen be tudta fonni, az 5 literestől az 50 literes üvegekig bármelyiket.

Befont üveg, Zenta (A zentai Városi Múzeum gyűjteményéből)

1949-ben a Jugoszláv Hadirokkant Szövetség gazdasági vállalatot alapított több településen is. Így Zentán is megalakult egy ilyen vállalat, amelyben többféle szakmát akartak beindítani. Így például szita- és kefekötő, meszelő- és gyermekjáték-készítő, lakatos-, asztalos- és kosárfonó részleget.

A zentai kosárfonó üzem tevékenységét levéltári anyag igazolja: 1951-től sikeresen működött a szövetkezet keretében, viszont már 1960-ban felbomlott.

1951. október 2-ától a kosárfonó üzem a Tisza Hadirokkantak Kosárfonó Szövetkezete nevet kapta. A péterrévei Borac Hadirokkantak Kosárfonó Műhelye 1951. november 23-án megszűnt, és ugyanakkor a zentai Tiszához csatlakozott. 1951. december 31-én ez a szövetkezet is megszűnt, de November 29.

néven újabb iparvállalat alakult a rokkantak részére. A szövetkezet végleges felszámolására viszont 1960-ban került sor.[11]

1950 legelején egy műhelyhez jutottak a kosárfonók a Dózsa György 2. szám alatt, ugyanakkor az anyavállalat kapott két üzemrészleget. Az egyik a Dardin-féle faesztergályos műhelyről ismert zsákutcában, a másik az alsó Tisza-parton, a komplejárónál, a Tóth asztalos udvarában volt. Az anyavállalat megalapításakor Babin Lazart nevezték ki igazgatónak. Novoszel István pedig a kosárfonó részleg könyvelője lett.

Búrány Péter, aki munkavezetőként dolgozott, 1951-ben nyugdíjba vonult. A vállalatnál maradt három mester (Hagymás Péter, id. Sándor Lajos, Csábi János) közül Csábi János munkavezető, majd a felszámolás évében igazgató lett.[12]

A vállalat tulajdonában volt a koplalói és budzsáki fűzvesszőtelep. A Tisza menti árterületek vadvesszőtermése már nem tudta kielégíteni a vállalat nyersanyagigényét, ezért a város hosszú lejáratú bérletbe 10 ha árterületet adott, melyre nemesfüzet telepítettek. Amikor már ez sem volt elég, akkor Szilágyiról hoztak még anyagot.

A tanulók, akik szakiskolába jártak, a mesterük irányításával olyan munkát végeztek, amilyenre éppen szükség volt. Mivel megrendelésre dolgoztak, többször megtörtént, hogy egy-egy kosarat nem egy munkás készített elejétől végig, hanem felosztották a munkafolyamatot. A tanoncok így csak egy-egy fázist fontak, s nem tudtak önállóan kosarat készíteni. A férfiak közül páran, akik jól tudtak kaptafa nélkül is, csak „kézben" dolgozni, elkészítették például a székek vagy a nünbergi kosarak vázát, utána a karóit már a nők fonták be.

„A finom »apróbb« munkát is a nők »csinátták«. Ugyanúgy a kénezést, a lakkozást is, vagy az inasok. Volt egy olyan szezon, amikor 18–20 inas tanulta a szakmát. Velünk (id.) Sándor Lajos (Lajos édesapja) foglalkozott, nála vizsgáztunk. Győri Aladár is vizsgáztató, volt meg a Lakai és a Csábi is. Az utolsó inasgeneráció 1960-ban szabadult föl."[13]

A vállalatban különben díszkosarakat, vesszőbútorokat, utazóládákat, kofferokat, táskákat, virágtartókat, ruháskosarakat, sőt újságtartókat is készítettek. A vessző házi feldolgozásától eltérően, ahol kevés szerszámot használnak, itt szükség volt még kazánra, melyben a vesszőt főzik, vesszőhúzóra, hasítóra, majd sínkészítőre, mely a hasított vessző kibelezésére, illetve levékonyítására szolgált, néhány késre és szúróra is. Egyébként mindenkinek volt saját hasító-, pucoló-, szúrókése, hasítófája: mégpedig 3-as, 4-es hasítója, verővasa és metszőollója. A szerszámokon kívül kellett egy munkapad, amelyen a kézben készült tárgyakat készítették. Fonhatták a vesszőt ezenkívül kaptafára, vagy magára a befonandó tárgyra is.

A külkereskedelmi vállalatok az új munka megrendelésekor mintadarabot küldtek méretekkel együtt, ennek alapján készült el a megrendelt mennyiség. Miután a minőségi ellenőr átvette, csomagolhatták az árut a megrendelőnek. Külföldre, főleg Amerikának a Razvitak nevű kül- és belkereskedelemmel foglalkozó belgrádi cég közvetítésével szállítottak.

Németországba, Magyarországra a kosárfaják közül az úgynevezett nürnbergit, hollandit, grazit, macska- és kutyakosarat szállították. A nürnbergit

Kosárfonók Péterrévén 1960 áprilisában: Gordán Béla, Velez László, Goór Sándor, Hanák István és Kálmán

ezrével, szennyeskosarat is rengeteget . . . hármasával, négyesével vagy hatosával csomagolva.

1958-ban ifj. Sándor Lajos kosárfonómesteri oklevelet szerzett. Ekkor már tizennyolc tanonca volt a vállalatnak. Ebben az évben érhette el tetőfokát a szakma. Sándor Lajos szerette volna még jobban feljavítani a szakmai képzés minőségét, viszont ennek kapcsán nézeteltérése támadt a mesterekkel, akik szerették volna, ha a tanoncok továbbra is az ő kezük alá dolgoznak, hogy a teljesítményüket növeljék, s nem helyeselték, elképzelését. Egyre jobban csökkent a termelékenység a vállalat többi részlegében is, csak a fémmegmunkálók maradtak üzemképesek. A világpiac olcsóbb kézi munkát is kínált, így hiába tartotta a zentai vállalat a minőséget, a megrendelők sorban lemorzsolódtak.

Péterrévén 1956-ban alakult meg a kosárfonó szövetkezet. A földművesszövetkezet keretein belül működött Berec Aladár vezetésével. A 80 kosárfonó, közöttük Goór Sándor, Goór Ferenc, Kúti Sándor, Konc György, Sinkovics József, Kocsis András, különféle munkakörökben dolgozott, ők még ma is fonnak kosarat.

A vesszőültetvény telepítése előtt a Tisza árterületeiről vágták az ún. kelésvesszőt, és ezt dolgozták fel. Főleg gazdasági kosarat (szénahordó, kukoricás és krumplis kosarat) és „batarát" (a magasabb falú szállító kosarat nevezik így Péterrévén) készítettek.[14]

Külön részlegben munkálták meg a fehér és főzött vesszőt. A főzött vesszővel dolgozó mester Kuzsner János volt. A szövetkezet 1958–1960-ig Amerikába is szállított különböző alakú tálcákat, díszes kosarakat, kutyako-

sarakat, bútorokat. Kosaraikat nem kaptafán, inkább csak kézben készítették. A kézi szerszámokon kívül egyedül a gyalugépet használták. A péterrévei kosárfonók is végül arra a sorsra jutottak, mint a zentaiak.

A hiteles lejegyzés érdekében az adatközlők szóbeli közlésére, írott forrásanyagra (bizonyítványokra, anyakönyvekre, jegyzőkönyvekre, helyi lapokra), a közvetlen megfigyelésre és személyes tapasztalatra alapoztam. (Sándor Lajos kosárfonó mesternél tanultam a fonástechnika alapjait, és téli szünidei kosárfonó tanfolyamokat szerveztem a Múzeumban).

Fölkeresem Zentán szinte minden embert, aki kosarat tudott fonni. Kiderült, hogy egyesek a paraszti munka mellett gazdasági kosarakat, söprűket is kötnek, de akik üvegbekötést, díszkosár-, vesszőbútor-készítést is elvállalnak, azok az ipariskolában tanulták a szakmát, vagy a kosárfonó szövetkezetben dolgoztak. Az ipariskola valamikori dolgozói, tanoncai közül többen is úgy vélekedtek, hogy Zentán is a szövetkezet idejében élte virágkorát a kosárfonó mesterség. A szakma igazi mesterei barnamunkával nem foglalkoztak, nem dolgoztak héjas vesszővel, hiszen a gazdasági kosarakat megfonták a család ügyesebb tagjai saját használatra.

A természetes anyagokból készült tárgyak iránt nő a kereslet, azonban a szakma mesterei kiöregedtek, szinte nincs is utánpótlás.

A mesterség stagnálásához vezetett egyebek között az is, hogy rengeteg kézi erőt igényel, nem gépesíthető, az olcsó műanyag mind sokoldalúbb használata folytán a vessző felhasználása már nem jövedelmező.

Adatközlők

Háztáji-, gazdaságikosár-fonók, akik főleg saját részükre, olykor közeli ismerősöknek is fontak-fonnak kosarat:

Zentán:

Bene István	(1951, Zenta)
Benkovics István	(1945, Kavilló)
Csernák Vince	(1922–1996, Zenta)
Domány Sándor	(1926–1995, Zenta)
Renkó Géza	(1949, Zenta)

Felsőhegyen:

Fajka Dezső	(1932, Felsőhegy)
Gombos László	(1943–1997, Zenta, Felsőhegy)
Nagy Abonyi Sándor	(1928, Felsőhegy)

Péterrévén:

Goór Endre	(1968, Péterréve)

Ez utóbbi háztáji-, gazdaságikosár-fonó. Édesapjától tanulta a mesterséget. Mind a mai napig készít hagyományos használati tárgyakat héjas és főzött vesszőből is. A környékbeli vásárokba és piacokra jár.

A zentai Tisza, illetve November 29. Kosárfonó Szövetkezet egykori dolgozói:

Győri Gyula	(1928, Zenta)
Hanák István	(1940, Zenta)
Hagymás Péter	(1913, Zenta)
Hanák Kálmán	(1943, Zenta)
Jurcán László	(1942, Zenta)
Sándor Lajos	(1932, Zenta)
Lengyel László	(1922–1991, Zenta)
Molnár Csúzdi Ilona	(1942, Zenta)
Tóth Lajos	(1942, Zenta)
Újházi László	(1943, Zenta)

Irodalom

BENKŐ Sándor, 1936: Háziipari tanácsadó. A M. Kir. Földművelésügyi Miniszter Kiadványai, Budapest

CSALOG Zsolt, 1962: A magyar népi fonástechnikák típusai. Ethnographia 2. Budapest

CSALOG József, 1939: Talpas sövényház a Tolna megyei Duna-szakaszon. Néprajzi Értesítő, Budapest

NAGY ABONYI Ágnes, 1995: „Betlehem városába, szalmán a jászolba . . ." A szalma, a vessző és a gyékény néprajza. Karácsonyi kiállítás, Zenta

NAGY Mari, VIDÁK István, 1978: Kaskötés, kosárfonás. Budapest

PATAKY Sándor (szerk.), évsz. n.: Magyar kosárfonó háziipar. Kosárfonó Szövetkezetek értesítője Martonosi kosárfonók termelőszövetkezete Készült az óbecsei Lévai Lajos nyomdai műintézetében

TAKÁCS Lajos, 1967: Ág- és vesszővágók a Közép-Tisza menti ártereken. Néprajzi Értesítő, Budapest

VÉGH József, 1939: A kaskötés Békésen. Néprajzi Értesítő, Budapest

Jegyzetek

[1] Három nemzedéken át a Győri családon belül maradt a mesterség: János Aladár és Gyula. Győri Gyula, aki adatokat szolgáltatott a családról, 1928-ban született. Először édesapja üzemében, majd a zentai Tisza szövetkezetben dolgozott két évet, azután foglalkozást változtatott és asztalos lett.

[2] Unokája szerint eredeti családi neve Szajler János volt, majd névváltoztatásakor nagyanyja leánykori családnevét vette át.

[3] A zentaiak tópartnak nevezik a városnak azt a részét, amely a hídtól nyugatra eső rét feletti magaslaton helyezkedik el.

[4] Országos ipari címtár, 1941/42. évi kiegészítő II. köt. Budapest, 74.

[5] Társadalmi egyesületek I/1., Tolmácsi Géza, 1972: A zentai társadalmi egyesületek 1918-ig, Zenta, 76.

[6] A csönd városa című könyvben Szöllősi Vágó László Följegyzések a mai Kanizsáról címmel a 32. oldalon említést tesz a kanizsai söprűüzem 1980-as évi kiviteléről is, amelynek értéke akkor meghaladta a 12 millió dinárt.

[7] Uo. Társadalmi egyesületek I/1. 103.

[8] Összetartás, 1904. december 16. 146. szám, Történelmi Levéltár, Zenta, F. 385.

[9] Pénzügyi élet II. Tolmácsi Géza, 77.

[10] Sentai Híradó, 1938. december 18. 1.

[11] Történelmi Levéltár, Zenta, Fond 196. Invalidsko korparsko-pletarsko preduzeće „Tisa" Senta, Fond 414. Martonos, Metlarsko-korparska zadruga „Reform" Martonoš, leltárszám 128.

[12] Sándor Lajos közlése

[13] Molnár Ilona közlése

[14] Minden gazdasági kosárra érvényes egy szabvány. Ha pl. a kukoricahordó kosárba 25 kg kukorica fér, ezek a méretei: fenékátmérője10 col, magassága 9 col, szája átmérője 20 col. A kosárfonó mesterek által szívesen alkalmazott mértékegység, a col, illetve az angol hüvelyk (1 col = 2,54 cm) a kosár fenékátmérőjére vonatkozik. Így is szokták nevezni a kosarat: 8-as, 10-es (tíz colos).

[15] Lengyel László édesapja, István 1955-ben hunyt el. Adatokat szolgáltatott Lengyel László fia, László és lánya, Anna.